

Др МАРИЈА АНДРИЋ, научни сарадник
Историјски институт Београд
Кнез Михаилова 36/II, Београд, Србија
Е-адреса: andric.marija.ma@gmail.com

ПРИЛОГ БИОГРАФИЈИ СТЕФАНА ЗАНОВИЋА О сукобу са скадарским трговцем Зинелом Крајином

САЖЕТАК: У раду је приказан један догађај из живота познатог књижевника и пустолова Стефана Зановића из Будве, којег је 1769. у Венецији скадарски трговац Зинел Крајина оптужио за напад. Шта се тачно догодило, и како је до сукоба дошло откривају сведоци које је прилежно испитао венецијански суд Државних адвоката. Приказали смо детаље кривичне истраге, њен ток и развој, изјаве очевидаца и сведочанства релевантних особа, као и разлог за поднету оптужбу, с пресудом у закључку истраге. Такође, ту контроверзу смо сагледали у ширем контексту раздобља у којем се десила, те смо покушали да покажемо да је начин на који је венецијанска власт третирао случај био у духу тадашњег немирног доба унутар њених граница на Балкану.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: XVIII век, Стефан Зановић, Зинел Крајина, Венеција, трговци, кривична истрага, Државни адвокати, Будва, Скадар

У новембру 1769. године скадарски трговац Зинел Крајина оптужио је Стефана Зановића (Stefano Zanovich), из Будве, за напад и покушај убиства у Венецији. Био је то лош епилог једне робне размене, пошто су нерашчишћени рачуни и несугласице често наводили трговце да се непријатељски опходе једни према другима. Судаћи по сачуваним документима, та појава није била ретка у Венецији XVIII века, упркос свим напорима да се робно-новчани непоразуми решавају мирним путем, пресудама на трговачком суду при Магистрату за трговину (итал. *Cinque Savi alla Mercanzia*). Ипак, истрагу тог конкретног случаја преузели су Државни адвокати (*Avogaria di Comun*). Због чега је тај сукоб, наизглед трговачке природе, истраживао један од највиших државних органа Венеције? Иако смо се у раду усредсредили на једну годину из живота Стефана Зановића, и на пример одвећ уобичајених изазова с којима су се суочавали медитерански трговци, осврнућемо се и на политичке прилике времена о којем говоримо. Управо у том контексту мо-

жемо пронаћи одговор на питање које залази у несигурно доба Венецијанске републике, и нарушену стабилност њене управе на црногорском подручју.

ГОДИНЕ НЕСТАБИЛНОСТИ – ВЕНЕЦИЈА У ХВИИ ВЕКУ

Раздобље које разматрамо за Венецијанску републику било је у знаку неизвесности и политичких превирања на Балкану. На самом почетку ХВИИ века Венеција се суочила с појавом нових сукоба које је донео Други морејски рат (1714–1718). Повод за тај конфликт настао је након што је Русија, која је 1710. ушла у рат са Османским царством, охрабривала хришћане на простору Балкана да подигну устанак и побуне се против османске власти, што је довело до организованих напада устаника на Никшић, Гацко и Спуж. Као одговор на те смеле подухвате, османски султан наредио је одмазду у виду експедиције на Црну Гору, што је навело владика Данила и остале побуњенике да уз венецијанску помоћ пребегну у Херцеговину. Оптуживши Венецију да скрива организаторе, Османско царство је 1714. године објавило рат Републици. Миром у Пожаревцу 1718. оружани сукоби су престали, а Венеција је добила управу над неколико црногорских општина. Ипак, мир у Пожаревцу није донео промене у међународном положају Црне Горе, нити другачије услове за живот народа у тим крајевима.¹

Те околности измениле су став тамошњег становништва према Венецији, које је почело да тражи ослонац у Русији.² Стога, није необично то што је крајем 1766. на црногорском подручју с наклоношћу дочекана особа која је тврдила да је руски цар. Када се Шћепан Мали лажно представио као цар Петар III, неколицина људи га је подржала и помогла у томе да пронађе следбенике у Маинама, Поборима и Брајићима. Не толико из уверења да се заиста радило о руском цару, већ више из жеље да се на црногорском тлу успостави ред и равнотежа, интересовање за тог травара и мистичара родило се у херцеговачким и брдским племенима, а онда проширило и на православне у Далмацији.³ Вест се проширила и међу становништвом на османској територији и охрабрила народ да покаже незадовољство пружањем отпора и подстрекивањем немира.⁴ Када су 1768. побуњеници напали једно паштровско село, то је натерало венецијанске власти да озбиљније реагују. Крајем исте године предузета је акција одмазде над побуњеним општинама Маина, Побора и Брајића, у којима су тада спаљене многе куће и хапшени одметници, због чега је уплашени народ бежао и напуштао своје куће. Наредне године проглашено је примирје у Котору и Будви и дефинисане су строже мере и надзор оних који су се вратили на своја огњишта.⁵

¹ Глигор Станојевић, *Борба црногорских, брдских и херцеговачких племена против турске власти (ХVI–ХVIII в.)*, Историјски институт, Београд 1976, 195–197.

² Исто, 195–197.

³ *Историја Црне Горе: од почетка ХVI до краја ХVIII вијека*, 3/1, Црногорска академија наука и умјетност, Титоград 1975, 377–381.

⁴ Глигор Станојевић, *Шћепан Мали*, Историјски институт, Београд 1957, 25–30.

⁵ Глигор Станојевић, „Једна побуна у Боки Которској 1768. године”, *Историјски гласник*, 3–4 (1953), 104; Глигор Станојевић, *Шћепан Мали*, 46–50.

Било је то доба у којем је у Венецији генерално порасло неповерење према балканским народима унутар граница Републике. Политички разлози Венеције били су јасни. Осим потребе да сачува сопствени интегритет на Балкану, буђење тамошњег успаваног народа директно је претило и османској управи. Како се заматак тих побуна налазио на венецијанској територији, однос између Венеције и Османског царства постао је нестабилан.⁶

Читава тај период власти у Венецији настојале су да поправе штету и да предупреду појаву претње њеном управном систему. Најпре је Сенат 1767. забранио све зборове и помоћ лажном цару, а свако оглушавање о те наредбе оцењено је као прекршај против државе.⁷ У исти мах, забележено је економско опадање Боке, која је постала несигурна територија, на којој су сукоби између венецијанских и османских поданика били све чешћи. Једина реакција венецијанске власти огледала се у упутствима Сената и Државних инквизитора за процесуирање свих злочинаца.⁸ Неке уредбе доношене су из страха од злоупотребе поверења, које је Венеција указала својим поданицима. Један такав пример је и поступак којим је делимично укинута аутономија Паштровића. Право да бирају сопственог кнеза, које су добили 1423. у склопу привилегија за признање венецијанске врховне управе, укинута је 1769. доношењем наредбе којом управника Паштровића бирају власти у Котору, а потврђује Сенат у Венецији.⁹ Оценивши ту појаву као „тесно везану за деловање Шћепана Малог у Црној Гори и побуну у Боки Которској”, Глигор Станојевић је изнео теорију да је Венеција на тај начин хтела да појача своју контролу и спречи отцепљење области над којима је држала управу.¹⁰

Сукоб који приказујемо у овом раду одиграо се у периоду несталних прилика на црногорском простору, када је Венеција предузимала строже мере према својим тамошњим поданицима. Иако се радило о обичном неспоразуму, проишлом из лоших трговачких преговора, венецијанска власт је за његово решавање одабрала приступ који је био у духу времена. Нису остављале места за пропусте, што умногоме говори о озбиљности с којом је сукоб био посматран. Такође, оптуженик није био непознат венецијанској власти, па је можда најбоље на почетку осврнути се на то питање.

КО ЈЕ БИО СТЕФАН ЗАНОВИЋ?

Зановићи су били Паштровићи, чији су се потомци с временом преселили делимично у Будву, поједини у унутрашњост Црне Горе, а остали у Пореч и у Пољску. Историографија се већ интересовала за личност Стефана Зановића, тако да поседујемо основне податке о његовој породици и занимању. Рођен је 18. фебруара 1751. у Будви, од оца Антуна и мајке Фрањице,

⁶ *Историја Црне Горе* 3/1, 385.

⁷ *Историја Црне Горе* 3/1, 377–381.

⁸ Глигор Станојевић, „Једна побуна у Боки Которској 1768. године”, 104.

⁹ Petar D. Šerović, „Paštrovići, njihovo plemensko uređenje i pomorska tradicija”, *Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru*, V (1956), 28; Глигор Станојевић, „Судске казне у Паштровићима”, *Историјски часопис*, V (1954–1955), 413–414.

¹⁰ Глигор Станојевић, „Судске казне у Паштровићима”, 414.

рођене Марковић. Имао је две сестре, Марију Јелисавету и Терезију Ђусти-нијану, и четири брата, Мирослава, Марка, Примислава и Ханибала.¹¹ Његов отац, вероватно такође рођен у Будви, био је трговац папучама и у том својству се преселио у Венецију 1760, где је неколико година живео са женом и децом.¹² Према једном извору из XIX века, Стефанов отац је због коцкања био протеран из Венеције, након чега се вратио у родно место и тамо умножио своје богатство. Сходно томе, био је у могућности да синовима плати школовање у Падови.¹³ Из других извора сазнајемо да су, иако је Антун морао 1766. да напусти Венецију, његови синови Стефан и Примислав наставили да бораве у том граду.¹⁴

У наредном периоду, Стефан Зановић је наставио своја путовања по европским градовима и она су била праћена бројним авантурама. Тако је 1770. био у Фиренци, две године касније нашао се у Милану, затим у Паризу, био је и у Берлину, Дрездену и Бечу, да би након тога отишао у Холандију.¹⁵ Током свог боравка у Паризу, обрео се у кругу песника, филозофа и научника, па је убрзо и сâм почео да се бави писањем, изнедривши неколико дела. Примећено је да се доста поигравао с подацима о свом животу, служећи се разним обманам приликом публикувања својих књига. У неким рукописима је лажно представљао свој идентитет, у другима је давао измишљено место штампе, а једну књигу је чак нетачно представио као постхумно дело. Међу њима је књига *Opere diverse del Conte Stefano de Zannovich Dalmatino, Accademico* штампана 1773. у Паризу. Том приликом је написао и посвету свом оцу, кога је истакао као заслужног за његово образовање и одгој. Сâм Стефан је објаснио да је његова књига настала као плод свих његових путовања Европом, током којих је стекао бројна познанства, па је због тога желео да пренесе „идеју пријатељства међу људима” и да цело човечанство представи „као браћу у тијесној заједници”.¹⁶ Његова путовања по европским градовима била су бројна и праћена разним авантурама. Књигу „Посмртна дела” (*Opere postume*) објавио је 1775. године у Дрездену, а наредне године је тамо публикувао и „Турска писма” (*Lettere turchesche*) у којима се позабавио описом неколико европских градова.¹⁷

Да ли су нека одређена искуства која је стекао у Венецији нагнала Стефана Зановића да пише и да на тај начин овековечи идеје настале као последице некадашњег бурног живота? Премда се нећемо задржавати на том

¹¹ Mirko Breyer, *Antun Conte Zanović i njegovi sinovi: roman života jedne paštrovsko-budljanske porodice u pretprošlom i prošlom vijeku (1720–1834)*, Matica Hrvatska, Zagreb 1928, 15–17.

¹² Чедомиљ Мијатовић, „Стефан Зановић”, *Ошацибина: књижевности, наука, друшћивени живоић*, XXX, 117–120 (1892), 377–378.

¹³ Биографију Зановића пренео је Чедомир Мијатовић, у преводу са француског језика, преузету из 52. свеске биографија које су у саставу дела: *Biographie universelle ancienne et moderne; redigée par une société de gens de lettres et de savants*, публикуване у Паризу 1882. године: Чедомиљ Мијатовић, „Стефан Зановић”, 378.

¹⁴ Mirko Breyer, *Antun Conte Zanović i njegovi sinovi*, 17, 20.

¹⁵ Петар Џацић, „Стјепан Зановић, Алазон са наших страна”, у: Петар Џацић, *Homo balcanicus – Homo heroiicus I*, Просвета, Београд 1994, 78–104.

¹⁶ Исто, 33–34.

¹⁷ Мирослав Пантић, *Књижевности на тџлу Црне Горе и Боке Кошорске од XVI до XVIII века*, Српска књижевна задруга, Београд 1990, 460, 462–463.

питању, намера да у овом раду прикажемо један део немирног живота тог пустолова засигурно може да допринесе стварању целовитије слике његовог литерарног надахнућа. Захваљујући судској истрази из 1769. имамо могућност да сагледамо како су га приказали Венецијанци, тј. како је његова личност остала забележена у изворима. Годинама пре него што се уписао у редове људи од пера, Стефан Зановић је са својим братом, премда накратко, био део трговачких кругова. Утицај живота у Венецији и наук који су од оца стекли, нагнали су их да се и сами упусте у робну размену на венецијанском тржишту, па су тако и дошли у додир с османским трговцима, што ће се касније, за Стефана, показати и као рђаво искуство.

РОБНА РАЗМЕНА ИЗМЕЂУ БРАЋЕ ЗАНОВИЋ И СКАДАРСКОГ ТРГОВЦА ЗИНЕЛА КРАЈИНЕ

Како су Стефан Зановић и скадарски трговац Зинел Крајина ступили у контакт? Трговачке активности Стефана Зановића у Венецији нису познате, али можемо претпоставити да је Антун Зановић своје послове делимично пренео на синове. О томе да су већ имали професионалне контакте у граду, речито говори познанство с венецијанским посредницима у трговини. Наиме, само месец дана пре сукоба, скадарски трговац Зинел Крајина (Zinnel Craina)¹⁸ добио је 1769. од државног сенсала (*Sanser Publico*)¹⁹ предлог за куповину тканина у вредности од 400 цекина. Том приликом, сенсал га је повезао с двојцом трговаца, браћом из Будве, за које је Скадранин знао само да су синови „познатог карташа” (*Giocatore da Carte famoso*). Ради уговарања робне размене, више пута су се састајали у кући Зановића у Венецији, која се налазила у парохији Сан Ђулијан, у близини моста Ка’ Балби.²⁰

Дотадашње искуство навело је Скадранина да с неповерењем гледа на пословање с венецијанским трговцима, па је у робну размену с Будванином посумњао оног тренутка када му је унапред затражена исплата целокупне

¹⁸ Друго име скадарског трговца „Крајина” вероватно је изведено из назива предела „Скадарска крајина” одакле је трговац био пореклом, а који се протеже на југозападној и јужној страни језера: Поп Милош Велимировић, „По Скадарском Језеру”, *Дело: лисци за науку, књижевност и друштвени живот*, 3 (1894), 448.

¹⁹ Сенсали (вен. *sanser*, итал. према тосканском *sensale*) су били брокери, посредници у трговини, овлашћени венецијанским законом за склапање уговора између венецијанских и страних трговаца. Први познати помен посебног реда сенсала за османске трговце јавља се 1594. године, и они су били задужени искључиво за посредничке послове у робној размени Венецијанаца с муслиманским и немуслиманским трговцима из Османског царства: Archivio di Stato di Venezia (даље, ASVe), Cinque Savi alla Mercanzia, Prima serie, Risposte, b. 139, c. 62 (22. 2. 1594). О сенсалима за османске трговце погледати код: Giorgio Vercellin, “Mercanti turchi e sensali a Venezia”, *Studi veneziani* 4 (1980), 45–78. О оснивању, значају и деловању сенсала као државне службе у Венецији: Natalie E. Rothman, *Brokering Empire. Trans-Imperial Subjects between Venice and Istanbul*, Cornell University Press, Ithaca–London 2012, 29–84.

²⁰ Студије које су се до сада бавиле Зановићима нису назначиле могућност да су Антун Зановић и његови синови поседовали кућу у Венецији. Скадарски трговац Зинел Крајина је изјавио да се с Будванином састајао у „његовој кући” (*in Casa sua Propria*), али не можемо поуздано рећи да ли је трговац знао да се ради о кући у власништву Зановића или о изнајмљеном простору. Њихову имовину ван Будве је тек потребно испитати.

суме новца. Да би га одобровољио, Зановић му је путем посредника предао 200 либара шећера, али трговац Зинел Крајина ни тада није пристајао да му да 400 цекина. Трговац је био мишљења да он уопште не поседује тканине за продају, већ жели да га превари. Увидевши да је Скадранин непоколебљив у својој одлуци, Зановић му је затражио повраћај шећера, а читав случај добио је разрешење путем Магистрата за трговину.²¹

Том приликом, скадарски трговац Зинел Крајина први пут је ступио у контакт с Будванима. Из његовог сведочења сазнајемо да су на свим састанцима за уговарање робне размене била присутна оба брата, чија имена он, пак, није знао.²²

Да је Скадранин заправо преговарао с Примиславом Зановићем, Стефановим старијим братом, открио је сенсал, чије је испитивање касније уврштено у истражни процес Државних адвоката. Сенсал Бастијан дал Турко потврдио је покушај посредништва у купопродаји између скадарског и будванског трговца. Међутим, његова изјава се мало разликује у погледу размене која је требала да буде обављена. Према речима сенсала, скадарски трговац Зинел Крајина је требао да прода Примиславу Зановићу (Primislao Zanovich detto Buduan) две бале свиле и шест мјера²³ вуне у вредности од 400 цекина, а да му уз то преда једно кредитно писмо на шест месеци. Прихвативши предлог, трговац Зинел Крајина је добио 200 либри шећера као капару. Када се након неког времена предомислио и желео да поништи договор, сенсал му је објаснио да у том случају мора да изврши повраћај шећера, али се он успротивио речима: „муслимански трговци немају обичај да врше реституцију.”²⁴

²¹ “[...] Parlai in Persona con questo Buduan in Casa sua Propria al detto Ponte su questo affare, ma sicome egli voleva i Zecchini avanti di darmi li Panni, e dubitando di esser ingannato come mi successe anche con altro, non si veniva giamai alla conclusione testochè si abbiano fate su questo proposito varie conferenze. Per lusingarmi questo signore Buduan mi fece dar in anticipazione da certo Iseppo Bonazzino Specier suo conoscente due cento libre di Zuccherò [...] Si deve credere che in fatti non avesse li detti Panni, e che volesse mangiarmi con questo prettetto li 400 Zecchini, perche sentendo la mia rassoluta opinione, ricercò il valor di essi Zucchari, ne però io volli acontentire che alla restituzione dei Zucari medesimi fù ordinato anche dal Magistrato Eccelissimo de V Savi [...]”: ASVe, Cinque Savi alla Mercanzia, Processi, b. 923 (12. 11. 1769).

²² “[...] A tutti li conferenze tenute col detto Buduan in sua Casa vi fù sempre presente anche il detto mio offensore che di sua bocca si chiamava fratello del altro [...]”: ASVe, Cinque Savi alla Mercanzia, Processi, b. 923 (12. 11. 1769).

²³ Вероватно се мисли на „мјеру” која је често имала исто значење као и *mensura*, навођена тако као општа одредница, па је могла да се односи на тежину или дужину. Због такве употребе, често је било тешко разлучити својство мјере која је употребљена: Милан Влајинац, *Речник наших старијих мера – у Шоку векова*, св. 3, САНУ, Београд 1968, 576–577. Важно је још напоменути да се реч „мјера” налази у свим словенским језицима и није италијанског порекла: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, obradili Petar Budmani, Tomo Maretić, dio IV, Jugoslavenska akademija, Zagreb 1904–1910, 788–789. У овом конкретном случају, сенсал је можда за ту одредницу чуо од Будвана, па се она у италијанизованој варијанти пренела током саслушања.

²⁴ “[...] Saranno quaranta giorni in circa che ho proposto al detto Turco di far un Negozio col Signor Primislao Zanovich detto Buduan, cioè che il Turco dasse a detto Buduan due balle di seda, e sette miera di Lana valer di 400 Cechini circa col darle una Lettera di Cambio per sei mesi; Il Turco aveva accettata l’oblazion, ed aveva ricevuto du cento libre di Zuccherò dal Buduan come per capara; doppo detto Turco si è pentito e non volse fare più il negozio, e però le dissi, che dunque dovesse ristituire li Zuccheri, al che rispose, che i Turchi non usano restituir [...]”: ASVe, Avogaria di Comun, Penale, b. 4436 (2. 12. 1769).

Након тога, сенсал се понудио да разреши случај и натера скадарског трговца Зинела Крајину да врати капару, али га је Стефан предухитрио. Мислећи да Зинел Крајина жели да превари његовог брата Примислава, преузео је ствар у своје руке. Вероватно је лично отишао у фондако за муслиманске трговце (*Fondaco dei Turchi*)²⁵, пошто је уверавао сенсала да је посетио Скадралина и код њега „изазвао страхопоштовање, натеравши га да изврши повраћај”. Том приликом, Зинел Крајина је покушао да започне тучу, али га је Зановић спречио.²⁶ Детаљи тог сусрета нису познати, али је засигурно послужио као основа за оптужбу коју је скадарски трговац Зинел Крајина касније изнео.

ОПТУЖНИЦА ПРОТИВ СТЕФАНА ЗАНОВИЋА

Једне новембарске ноћи 1769. године, враћајући се у фондако за муслиманске трговце, скадарски трговац Зинел Крајина био је нападнут у Фабриковој улици (*Calle dei Fabbri*). Истог месеца, по обичају установљеном од стране венецијанске управе, Зинел се обратио Магистрату за трговину, административном органу и трговачком суду који је био задужен за трговце из Османског царства. У разговору с једним нотаром, изјавио је да је као агресора препознао „једног брата будванског кнеза” (*un Fratello del Conte Buduan*), док је током другог испитивања био прецизнији и том приликом оптужио „млађег од двојице браће Будвана” (*il minor de Fratelli Buduani*).²⁷

Према трговачком опису, напад је дошао неочекивано, негде између поноћи и два сата ујутру. Најпре је чуо брзе кораке иза себе, али помисливши да жбири²⁸ јуре некога, наставио је без страха. Када се у следећем моменту осврнуо да осмотри особе које трче иза њега, непријатно га је изненадио ударац песницом, због којег је пао на земљу. Брзо се придигавши, окренуо се ка свом нападачу и пожурио га да би му узвратио истом мером. Како је било касно и све ботеге²⁹ у улици затворене, трговац је успут пронашао једну

²⁵ Фондако за муслиманске трговце био је велики смештај у парохији Сан Ђакомо дал’Орио (*San Giacomo dal’Orio*) у Венецији, где су сви трговци исламске вере морали да ноћивају, током свог боравка у граду. На истом месту су складиштили и своју робу, у посебним магацинима у оквиру фондака. Фондако је био основан 1621. године, а пре њега је слично коначиште постојало у близини Ријалто моста у оквиру једне гостионице (*Osteria Al’Anzolo*). О томе у: A. Segredo, F. Berchet, *Il Fondaco dei Turchi a Venezia: studi storici ed artistici*, Stabilimento di Giuseppe Civelli, Milano 1860; E. Concina, *Fondaci. Architettura, arte e mercatura tra Levante, Venezia e Alemagna*, Marsilio, Venezia 1997.

²⁶ “[...] Volevo io accomodarli, ma mi disse poi il Buduan Minor, che credo abbia nome Stefano ma non son certo, ch’era andato esso in persona dal detto Turco, e che l’aveva posto in soggezione, e si aveva fatto fare la restituzione, avendogli contenuto far una Baruffa per aver l’intentof[...]”: ASVe, Avogaria di Comun, Penale, b. 4436 (2. 12. 1769).

²⁷ ASVe, Avogaria di Comun, Penale, b. 4436 (10. 11. 1769); ASVe, Cinque Savi alla Mercanzia, Processi, b. 923 (12. 11. 1769).

²⁸ У опису који је трговац дао користи се венецијанска реч за жбире – *zaffi*, уместо италијанске *sbirro*. Жбири су били нека врста венецијанске градске милиције, одговорне Већу десеторице (*Consiglio dei dieci*): Paolo Preto, *I servizi segreti di Venezia. Spionaggio e controspionaggio ai tempi della Serenissima*, Il Saggiatore, Milano 2010, 193–194.

²⁹ *Bottéga*, у овом контексту, остаје у свом изворном облику и означава занатлијски дућан, место где су занатлије израђивале своје производе, ту их излагале и продавале: Bottega. Доступно на: <https://www.treccani.it/vocabolario/bottega>. Приступљено: 16. 8. 2024.

занатску радњу одшкринutih врата и тамо одвукао мушкарца који га је ударио. Бацивши га на под, из паса је извукао нож, намеравајући да се с њим обрачуна. Док је тај сукоб трајао, окупило се неколико људи, а Зинел је на њихову молбу пустио свог нападача, који је убрзо и побегао.³⁰

Оптуживши Стефана Зановића за тај напад, скадарски трговац Зинел Крајина је објаснио да је неуспела робна размена између њега и Будванина била могући повод за покушај освете. Тај сукоб је већ убележен у домаћој историографији, а њега је поменуо и Петар Цацић, пишући о Стефану Зановићу, „алазону са наших страна”. Он је у свом есеју пренео и кратку изјаву трговца Зинела Крајине да га је „грофић будљански” напао и ранио ножем.³¹ Том изјавом, коју је дао једном нотару по налогу Магистрата за трговину, завршило се учешће трговачке магистратуре у процедури, а као одговор на трговчеву притужбу, Државни адвокати су преузели истрагу.

„УВРЕДА [...] СКАНДАЛ, ЛОШ ПРИМЕР” – ИСТРАГА СУКОБА

Државни адвокати били су један од конститутивних политичких органа Венецијанске републике. Основани су у XII веку као правосудна институција која је имала задатак да се побрине за заштиту државне сигурности. Били су браниоци венецијанског закона, задужени за питања издаје, завере и било чега што је потенцијално могло да поремети државни мир. Имали су право да самостално започну процедуру за све преступе који су улазили у оквире њихових овлашћења.³² Када би један од адвоката послао нотара да обави испитивање, он би на лицу места правило записник, а након што би се утврдио починитељ кривичног дела, уследило би отварање судског процеса.³³ Суђење је било јавно и најчешће у облику дебате између државних адвоката и браниоца оптуженог, а да би обавили хапшење, морали су да добију дозволу Већа четрдесеторице (*Quarantia criminal*).³⁴ Имали су стандардизоване процедуре, које су као такве биле одраз правног система Венецијанске републике. Држали су монопол на судско-кривичне предмете и имали права да се мешају у послове других канцеларија, уколико би неки предмет препознали као своју надлежност.³⁵

Пошто су преузели случај, отворена је истрага истог месеца када се десио сукоб. Том приликом, саслушали су двадесет три особе, за које су током процедуре сазнали да на неки начин могу да допринесу расветљавању тог догађаја. Од 10. новембра до 14. децембра 1769. проверавали су све исказе, како

³⁰ ASVe, Cinque Savi alla Mercanzia, Processi, b. 923 (12. 11. 1769).

³¹ Петар Цацић, „Стјефан Зановић, Алазон са наших страна”, 80.

³² Andrea Da Mosto, *L'Archivio di Stato di Venezia. Indice generale, storico, descrittivo, ed analitico*, 1, Biblioteca d'arte editrice, Roma 1937, 68.

³³ Mila Manzatto, “Una magistratura a tutela della legge: l'Avogaria di Comun”, у: *Processo e difesa in età moderna. Venezia e il suo stato territoriale*, Claudio Povolo (a cura di), Il Mulino, Bologna 2007, 114.

³⁴ Gaetano Cozzi, “Authority and Law in Renaissance Venice”, у: *Renaissance Venice*, John Rigby Hale (ed.), Faber and Faber, London 1973, 303–309.

³⁵ Cristina Setti, “La terza parte a Venezia: l'Avogaria di Comun tra politica e prassi quotidiana (secoli XVI–XVIII)”, *Acta Histriae*, 22/1 (2014), 131–132.

би утврдили да ли је Стефан Зановић из Будве заиста напао и ранио скадарског трговца Зинела Крајину.

Премда је у ноћи сукоба на венецијанским улицама било неколико очевидаца, испоставило се да углавном нису подробно осмотрили, нити препознали особу с којом се скадарски трговац Зинел Крајина сукобио. Исте ноћи, у својој ботеги у Фабрисовој улици, налазио се један занатлија који је израђивао прозорска окна (вен. *fenestrer*). Чувши галаму која је долазила с улице, изашао је да осмотри о чему је реч. Тада је угледао два мушкараца у сучељавању, од којих је један био муслиман (*un Turco*), а други њему непознато лице. Та особа се обратила људима који су се окупили, узвикујући „помозите, хришћани” (*aiuto Cristiani*), након чега се занатлија окренуо муслиманском трговцу с речима: „госн трговче, смилујте се” (*Sior mercante lasciglo la vita*)³⁶. На те молбе, трговац је пустио свог нападача, који је одмах побегао. Тек тада, Зинел Крајина је схватио да је рањен и да су они ударци, за које је веровао да су начињени песницом, заправо били убоди сечивом због којих је крварео.

Опис који су очевици дали заснивао се тек на понеком детаљу у вези с одећом особе с којом се трговац потукао. Један младић, који је радио као помоћник (*garzon*) у ботеги у поменутој улици, изјавио је да је, убрзо пошто се сукоб окончао, на истом месту угледао човека одевеног у бело, који му је лично на конобара, а за којег су тамо присутни људи рекли да је носио нож умрљан крвљу.³⁷ Власник те ботеге у којој је младић радио, потврдио је да је и сâм од свог помоћника чуо за необичну појаву особе у белом која је имала крвав нож у руци.³⁸ Иако је мало података о непознатом насилнику, они се донекле слажу с описом који је дао скадарски трговац Зинел Крајина, приметивши да је мушкарац с којим се сукобио на себи имао белу одећу с манжетнама од црног сомота.³⁹ С друге стране, нико од окупљених на месту физичког обрачуна није препознао Стефана Зановића из Будве у особи коју су то вече видели.

Убрзо након сукоба, прошириле су се спекулације о кривцу, па се и у локалним кафетеријама расправљало о неразјашњеном догађају. Вероватно је то и помогло да се дође до нових сазнања. Тако је медицински специјалиста Батиста Занини, који је у тој новембарској ноћи пружио прву помоћ скадарском трговцу Зинелу Крајини, на другом саслушању изнео важне информације које му је открио један конобар. Наиме, појавиле су се тврдње

³⁶ Фраза *lasciglo la vita*, коју је занатлија упутио скадарском трговцу Зинелу Крајини, на италијанском језику тачно гласи *lasciagli la vita*, а њу дословно преводимо као „остави му живот”, па би иста могла да гласи и „госн трговче, поштедите му живот” или „смилујте се”. Према сведочењу занатлије, он се обратио скадарском трговцу Зинелу Крајини речима: *doneragli la vita*, што се прецизно може превести као „подари му живот”: ASVe, Avogaria di Comun, Penale, b. 4436.

³⁷ “[...] solo che poco doppo venne uno vestito di bianco, che alla figura pareva un Camerier, e la gente diceva ch’era insaguinato il Coletto [...]”: ASVe, Avogaria di Comun, Penale, b. 4436 (20. 11. 1769).

³⁸ “[...] io non viddi cosa alcuna, solo che poco doppo detto fatto venne uno vestito di brantizo [...] il mio Garzon disse che aveva il Coletto sporco di sangue, ma ci non feci col osservazione, nè sò di più in questo proposito [...]”: ASVe, Avogaria di Comun, Penale, b. 4436 (21. 11. 1769).

³⁹ “[...] era vestito di color bianchizzo con le brasteeze di veludo negro [...]”: ASVe, Avogaria di Comun, Penale, b. 4436 (1. 12. 1769).

да је Будванин то вече провео у једној кафетерији.⁴⁰ На тај начин, откривен је нови сведок, кафеџија Зуане Фоскато, који је на испитивању изјавио да је Стефан Зановић ту ноћ био у његовој „Кафетерији огледала” (*Bottega del Caffè dai Specchi*)⁴¹. Према његовим речима, Будванин се тамо задржао до два ујутру и то у друштву свог брата и једног службеника Зуанеа Калдерарија.⁴² Истинитост тих изјава потврдили су и радници у кафетерији. Младић који је радио као помоћник (*giovane di bottega*) рекао је да је, све време док је послуживао госте, Зановић био у кафеу, оставши тамо до два ујутру. Тврдње тог момка, поклапале су се с изјавама другог радника (*fachin in bottega*), да се Будванин задржао на том месту у назначеном временском интервалу. С друге стране, оба младића су, због природе њиховог посла, који је захтевао стално кретање, изјавила да не могу поуздано да тврде време доласка Зановића у ту кафетерију, као ни да ли је осумњичени ту ноћ напуштао просторије локала. Дан након сукоба, обојица су видела Зановића у истој кафетерији, који је тада покушавао да пред окупљеним посетиоцима одбаци нетачне оптужбе. Том приликом, Зановић је рекао да ће се жалити због увреда које су изнете на његово име.⁴³

Ипак, то није ни било потребно, након саслушања особе која је учврстила претходна сведочења у Зановићеву корист и отклонила сумње у његову невиност. То је био Зуане Калдерари, венецијански грађанин с којим је Будванин провео ту ноћ у кафеу. Према његовим речима, оптужба на Зановићев рачун изнета је два дана након што су прво кружиле другачије теорије о идентитету особе која је насрнула на трговца Зинела Крајину. Он се око поноћи придружио браћи из Будве у кафетерији у којој се, како је он рекао, Стефан забављао до два ујутру, весело рецитијући стихове песама. Након што су се појавиле прве гласине о његовој кривици, Будванин је у разговору са својим пријатељем Калдераријем изразио сигурност да ће га његово сведочење ослободити сваке сумње и расветлити неспоразум који је настао.⁴⁴

У прилог томе ишло је и сведочење свих оних који су те вечери видели Стефана Зановића. Осим што су учили да је том приликом био ведро рас-

⁴⁰ ASVe, Avogaria di Comun, Penale, b. 4436 (4. 12. 1769).

⁴¹ Израз *bottega* користио се и да означи место на којем се служила и продавала кафа у Венецији. За разлику од занатских радионица, када је реч о кафетерији, наглашавано је да се радило о *bottega del caffè*. Најподесније је овај израз превести речју „кафетерија” или „кафе”: Bottega. Доступно на: <https://www.treccani.it/vocabolario/bottega>. Приступљено: 16. 8. 2024.

⁴² ASVe, Avogaria di Comun, Penale, b. 4436 (7. 12. 1769).

⁴³ “[...] esso Buduan asseriva francamente la sera seguente al fatto, che non era vero certamente che esso non aveva a che fare col detto Turco [...] Io l’ho veduto due ore di notte ma non so quando sia capitato, perchè io vado sù e giù a portar il Caffè [...]”; “Nella Bottega dove servo intesi a dir che sia stato il Conte Steffano Buduan, ma esso asseriva con osservanza che non era vero, anzi che voleva fare le sue istanze, perchè non voleva queste ingiurazioni. [...] Lo viddi a ventiquattro ore e lo viddi a due ore in questo frattempo l’oservai due oltre(?) volte, ma non posso poi impegnarmi che sia stato stabilmente perchè io stò assai al Fornello e di raro vado a servire gli Aventori”: ASVe, Avogaria di Comun, Penale, b. 4436 (8. 12. 1769).

⁴⁴ “[...] Questo non può esser certamente quando il fatto sia nato verso un’ ora di notte, perchè quella sera del fatto io andai la Bottega dei Specchi in Canonica un momento doppo le 24 ore e li trovai il Conte Steffano et il Conte Primislao Zanovich detti Buduan, il qual Conte Steffano era d’umor assai allegro e recitava dei versi, e sitrattenè certamente sino alle due della notte. [...]”: ASVe, Avogaria di Comun, Penale, b. 4436 (13. 12. 1769).

положења, приметили су и да није одавао ни најмање знаке узнемирености које би могле да укажу на то да је учествовао у физичком обрачуна. Стиче се утисак да је својим изгледом и одећом пленио пажњу и као такав био лако уочљив, па су сви тада присутни у кафетерији приметили да је био веома мршав, да му је коса била посута пудером и да је на глави имао увојке. Био је обучен у небоплаво одело са златним дугмадима и капут скерлетне боје, а са собом је носио мач.⁴⁵ Једном приликом га је у октобру 1769. године, на венецијанским улицама срео помоћник (*fante*) Магистрата за трговину, који је тада од своје канцеларије добио задужење да посети скадарског трговца Зинела Крајину у фондаку и пренесе му наредбу за повраћај шећера Будванима. У први мах, није знао како се зове његов саговорник, пошто му је он тада само рекао да је из Будве, носећи маску која му је скривала лице. Према речима тог службеника, био је веома углађен, у одећи плаве боје, са златним украсима.⁴⁶ Већ на основу описа Зановићевог изгледа, изводи се јасан закључак да се они нимало не поклапају с описима нападача скадарског трговца.

Сва прикупљена сведочења била су довољна да се истрага затвори, па је 15. децембра 1769. Веће четрдесеторице донело пресуду, и то у корист Стефана Зановића. Том приликом, наведено је да је процес покренут због „увреде особе значајне за трговачку заједницу, скандала, лошег примера, опасних околности и последица”. На основу доказа, изречено је да Зановић није крив за дела за која су га теретили, закључком: „оптужени није починио ништа”. У опису пресуде је оптужба трговца Зинела Крајине окарактерисана као јавна клевета, изнета на рачун Стефана Зановића, који је, пак, током часова када се одиграо напад, био у једној венецијанској кафетерији.⁴⁷

Стиче се утисак да се венецијанске власти надаље нису посветиле откривању правог нападача Зинела Крајине, пошто је трговац 1770. тим поводом уложио једну жалбу венецијанском дужду. Тврдећи да је, у ишчекивању правде и одштете, за коју је веровао да му у Венецији следује, одложио послове „који су га чекали у Османском царству”. Интересантно је што је трговац у том писменом обраћању видно променио свој исказ. Осим што у њему није оптуживао Стефана Зановића, задобијене ране је приписивао „особи коју нити зна, нити познаје”.⁴⁸ Случај је поново враћен Магистрату за трговину и ту му се губи траг, па је сва вероватноћа да нападач није ни пронађен.

⁴⁵ “[...] Ieri l’ho veduto vestito di color celeste con Pragoni di veludo negro e in spada porta i suoi capelli con dai Ducoli sempre spolverizzato [...]”: ASVe, Avogaria di Comun, Penale, b. 4436 (8. 12. 1769); “[...] Aveva il tabaro di scarlato, et un’abito Blù co’ Bottoni d’oro”: ASVe, Avogaria di Comun, Penale, b. 4436 (13. 12. 1769).

⁴⁶ “[...] devo però dire che un giorno del mese d’ottobre passato ho avuto occasione de parlare con una maschera senza volto, che mi disse essere il Buduan senza dirmi il suo nome. [...] Era vestito asai pulito [...] guarniti d’oro mi par di colar Blù”: ASVe, Avogaria di Comun, Penale, b. 4436 (1. 12. 1769).

⁴⁷ „Tanto essendo indiziato lui Inquisito d’aver comesso niente: dolosa deliberatione per la Causa come in Processo in offesa di persona riguardevole per la Nazione con scandalo mal esempio e con quelle pericolose circostanze e conseguenze che dal Processo appariscono”: ASVe, Avogaria di Comun, Penale, b. 4436 (15. 12. 1769).

⁴⁸ „Ser[enissi]mo Pr[i]n[ci]pe, Mi presento umile Supplicante all’ Augusto Trono di Vostra Serenità io Zanon Craia Mercante Turco Scuttarino che già cinque mesi circa ad ora mezza di notte andando a casa fui assassinato in Calle de Favri da persona che non conobbi ne sò [...]”: ASVe, Cinque Savi alla Mercanzia, Prima serie, Diversorum, b. 375, f. 110 (4. 4. 1770). У том исказу, трговац

ЗАКЉУЧАК

Сличне контроверзе у Венецији нису биле ретке. Због тога је одлуком Сената из 1626. године било прописано да све афере везане за османске трговце решава Магистрат за трговину, а ниједан други венецијански суд од тада није смео да се, путем апелација и суспензија, меша у њихове одлуке по том питању.⁴⁹ Сходно томе, у регистрима те трговачке магистратуре проналазимо процесе, у којима су испитивани физички обрачуни између венецијанских грађана и османских трговаца. Зашто су онда кривичну пријаву једног османског трговца против Стефана Зановића преузели Државни адвокати?

Мишљења смо да одговор лежи у немирном раздобљу на црногорском простору, као и бојазни која је Венецију натерала да смотреније реагује на све сумњиве радње и надзире потенцијалне рушиоце јавног реда и поретка. У том периоду, венецијанске власти су с дозом подозрења гледале и на најмању назнаку одметништва код њених поданика на јадранској обали. Пропустивши тренутак да адекватно одговори на појаву једног трговца и његове приче о лажном идентитету, Венеција је касно схватила да се ситуација отела контроли, пошто је црногорски народ у њему препознао вођу и знак надолазећег ослобођења. Ти догађаји су оставили трага у Црној Гори, привлачећи на њено тло разне авантуристе и смеле појединце, од којих су неки оставили и важан културни утицај.⁵⁰

Да ли то значи да је Венеција у Стефану Зановићу видела потенцијалну претњу у том смислу? Вероватно не у тој размери, али њена реакција свакако показује да ништа није смело да се препусти случају. У таквој атмосфери, појава особа попут Антуна Зановића и његових синова, Стефана и Примислава, који су се у Венецији окушали у коцкању, трговини и друштвеном животу салона, кафетерија, карневала, позоришта и осталих атракција у граду, није могла да прође непримећено. У XVIII веку, власт у венецијанској престоници страховала је од личности које су могле да нашkode већ уздрманом систему њене власти. Како су Зановићи тада били у Венецији, они нису могли директно да утичу на ситуацију на црногорском простору. Ипак, њихово порекло са територије Црне Горе и недолично понашање у престоници били су довољно јаки разлози због којих је истрагу о сукобу, који би иначе водио Магистрат за трговину, преузео суд Државних адвоката, задужен за државну безбедност.

Да се на браћу Зановић гледало као на непримерне припаднике друштва, речито говори и податак да је исте године суд Државних инквизитора (*Inquisitori di Stato*) протерао Стефана Зановића и његовог брата Примислава из Венеције. Наиме, Будване је у то време теретило неколико оптужница, а она због које су 1769. и кажњени, тичала се коцкања, раскалашног живота

користи израз *fui assassinato*, што дословно преводимо као „ја бејах убијен”. Наравно, у овом случају то нема буквално значење, већ га разумемо као начин на који је он представио да је неко покушао да га убије.

⁴⁹ ASVe, Cinque Savi alla Mercanzia, Seconda serie, b. 75 (16. 1. 1625. m. v.); M. v. је скраћеница за итал. *more veneto*, што значи „у венецијанском стилу”. Користило се за означавање венецијанског начина рачунања времена. За почетак године у Венецији узимао се 1. март, па је тако, на пример, 20. фебруар 1605. заправо 20. фебруар 1606. године.

⁵⁰ Глигор Станојевић, *Шћепан Мали*, 92.

и богохулних радњи. Спроведена истрага потврдила је да су Стефан и Примислав пошли стопама свог оца, који је 1766. био протеран из Венеције због превара на карташким играма. Браћи Зановић је том приликом било наређено да у року од 24 часа напусте град на лагунама и врате се у родно место.⁵¹

У каснијим годинама, склоности ка авантурама одвеле су Зановића на потпуно неочекивану страну, због које се поново нашао под будним оком венецијанске истраге. Наиме, он је 1775. био део једне тајне црногорске делегације у Бечу, која је имала задатак да сазна да ли један део црногорског народа може да се пресели у Русију. У Дубровнику је ту делегацију дочекао Стефанов брат, Мирослав Зановић, одакле су се сви чланови укрцали на брод за Трст. Већину су чинили Бокељи и пустолови, који су били иницијатори разних идеја о оснивању црногорске државе. Тада, прави циљ делегације није био познат Венецији, чије обавештајне службе нису успеле да дознају ништа осим да њени чланови траже неку врсту помоћи.⁵²

У последњим годинама живота Стефан Зановић је тврдио да је црногорски народ у њему видео новог Шћепана Малог, и изразио жељу да он буде њихов вођа. Као особа која је несумњиво била склона драматичним приказима сопствене личности, Стефан Зановић је 1784. послао меморијал венецијанском представнику у Бечу, у којем је изложио да се међу црногорским народом појавила жеља да га изабере за поглавара. Тада тврдећи да, упркос великој подршци коју је добио, није хтео да пристане, приказао је то као одраз његовог поштовања према Венецији, не презајући од тога да изјави да би меморијал проследио аустријском цару, уколико му не буде дозвољено да у име Републике приступи освајању и проширењу њених граница на османске територије. Његов меморијал, Глигор Станојевић оценио је као „лишен политичке могућности”, без било какве идеје.⁵³ Ипак, он помаже да разумемо до којих граница је досезала способност Стефана Зановића да у својим поступцима иступа смело, упркос томе што венецијанска власт није благонаклоно гледала на њих.

Нема сумње да је Будванинова склоност ка авантурама била та која је његов углед учинила упитним, али није само она довела до тога да се он нађе под строгим истрагом највиших судских органа у Венецији. Несигурне године XVIII века и догађаји који су се у том периоду низали на црногорском тлу, довели су до тога да Стефан Зановић постане само један од оних које су венецијанске службе пратиле будним оком, што, како се показало у каснијим годинама, и није била неоснована одлука.

⁵¹ Mirko Breyer, *Antun Conte Zanović i njegovi sinovi*, 21–22.

⁵² Глигор Станојевић, *Црна Гора пред стварање државе 1773–1796*, Историјски институт, Београд 1962, 24–27.

⁵³ Исто, 285–286.

MARIJA ANDRIĆ, PhD, Research Associate
The Institute of History Belgrade
Kneza Mihaila 36/II, Belgrade, Serbia
E-mail: andric.marija.ma@gmail.com

APPENDIX TO THE BIOGRAPHY OF STEFAN ZANOVIĆ
About the conflict with Skadar merchant Zinel Krajina

SUMMARY: This paper discusses a fragment of life of the famous writer and adventurer Stefan Zanović from Budva, who was accused of assault by a Skadar merchant in 1769 in Venice. What truly happened and how the conflict arose is revealed through the testimony of witnesses diligently examined by the Venetian court of State Attorneys (*Avogaria di Comun*). There are details of the criminal investigation, its course and development, statements from eyewitnesses and testimonies of relevant individuals, as well as the presumed cause of the conflict, culminating in the conclusion of the investigation. Rich in details provided by Venetian citizens, this court investigation offers insights into how contemporary Venetians viewed Stefan Zanović. Furthermore, it goes beyond merely uncovering the details of a failed trade exchange with an Ottoman merchant. It offers a valuable depiction of that era and the social life in Venice. The inquiry also sheds light on the customs of drinking coffee in local cafés, which not only served as popular gathering spots but also functioned as key spaces for spreading news. To better understand this controversy, we have placed it within the broader context of the period in which it occurred and attempted to show that the way Venetian authorities handled the case was in line with the restless times within their borders on the Balkans. Ultimately, it seems that the Venetian authorities indeed believed it necessary to keep Zanović under the close watch of state officials, given his reputation as a gambler and adventurer that had been built.

KEYWORDS: Stefan Zanović; Venice; Venetian State Attorneys (*Avogaria di Comun*); Budva; Paštrovići; Skadar; Merchants; Criminal investigation; the 18th century.